

แนวคิดอทวิลักษณ์ของสตรีนิยมเชิงนิเวศในล้านนา

The Nonduality Concept of Ecofeminism in Lanna

ปิยะมาศ ไฉไผ่¹

Piyamas Jaifai

บทคัดย่อ

บทความเรื่องแนวคิดอทวิลักษณ์ของสตรีนิยมเชิงนิเวศในล้านนา มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แนวคิดอทวิลักษณ์ของสตรีนิยมที่ปรากฏในความเชื่อล้านนา โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร จากการวิจัยพบว่าแนวคิดสตรีนิยมเชิงนิเวศโดยเฉพาะในทัศนะของवाल พลัมวูด นักปรัชญาสตรีนิยมเชิงนิเวศชาวออสเตรเลีย มองว่าปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน เกิดจากมโนทัศน์ที่อยู่บนโครงสร้างทวินิยม ทำให้เกิดการแบ่งแยกสิ่งต่างๆ ออกเป็น 2 ชั้นใหญ่ คือ ชั้นผู้เป็นนาย และผู้เป็นอื่น ตามโครงสร้างนี้ มนุษย์ผู้ชาย ผิวขาว ชนชั้นนำ จะจัดอยู่ในชั้นของผู้เป็นนายซึ่งมีลักษณะของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีเหตุผล แข็งแรง ในทางตรงกันข้าม ธรรมชาติ มนุษย์เพศหญิงรวมถึงเพศอื่น และผิวสีอื่น จัดอยู่ในชั้นของผู้ที่เป็นอื่นซึ่งมีลักษณะของความไม่สมบูรณ์ การใช้อารมณ์อ่อนแอ ด้วยเหตุนี้ชั้นผู้เป็นนายจึงใช้อำนาจจากโครงสร้างนี้ในการกดขี่และใช้ประโยชน์จากอีกฝ่าย สตรีนิยมเชิงนิเวศเสนอว่าการแก้ปัญหาทางด้านนิเวศวิทยา จำเป็นที่จะต้องแก้ไขโดยการสลายโครงสร้างทวินิยมเสีย ซึ่งในสังคมล้านนา ปรากฏลักษณะอทวิลักษณ์ในความเชื่อเรื่องผู้หญิงและชิตล้านนา กล่าวคือ ผู้หญิงและผู้ชายมีอำนาจตามหน้าที่ของตน ผู้หญิงล้านนามีอำนาจในเรือน โดยเฉพาะในฐานะผู้สืบสายตระกูลสืบบรรพบุรุษ ส่วนความเชื่อเรื่องชิตล้านนา

¹ ดร., อาจารย์ประจำ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

แสดงถึงการเคารพธรรมชาติในฐานะกฎที่ยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ในซีกมหาดหนึ่ง
ระบุข้อห้ามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะต่างๆ
คนล้านนาเชื่อว่าต้องปฏิบัติตามจึงจะเกิดผลดีหากละเมิดซีกก็เกิดผลเสียต่อ
มนุษย์

คำสำคัญ : แนวคิดทวิลักษณ์, สตรีนิยมเชิงนิเวศ, ล้านนา

Abstract

The Nonduality Concept of Ecofeminism in Lanna aims to analyze nonduality concept that appeared in Lanna belief which was preceded by documentary research. The research found that the Ecofeminism concept particularly, Val Plumwood, an Australian ecofeminism philosopher, stated that environmental problem nowadays, caused by dualism concept which separated things to 2-major classes that are; Master and other.

By this social structure, human who are male, white and leader were classified as master which had perfect, rational and strong character. On the other hand, female including other genders were classified as other which had imperfect, emotional and weak character. Other class, from this reason, was oppressed and exploited by master. To solve the environmental problem, the ecofeminism suggested to collapse the dualism concept. They also stated that the nonduality concept appeared in Lanna belief as the female and Lanna prohibitions. In Lanna society, female and male had different power and duties. The power of female was involved in

the house and family spirit, in the mean while Lanna prohibitions belief showed the respect of nature as the great and holy law. One of the Lanna prohibitions mentioned the forbidden of human and nature relationship which Lanna people must follow to avoid the bad things to themselves.

Keywords : *Nonduality Concept, Ecofeminism, Lanna*

1. บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมามีความพยายามในการแก้ไขวิกฤติสิ่งแวดล้อมในหลากหลายรูปแบบ แนวคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาเป็นประเด็นที่สนใจในวงกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขอบข่ายของวาทกรรมการพัฒนาเป้าหมายของแนวคิดนิเวศวิทยาตะวันตกมุ่งการพัฒนาทางวัตถุเป็นสำคัญ ความจริงแล้วตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 ทศนะต่อธรรมชาติแบบใหม่ที่สถาปนามนุษย์ให้อยู่เหนือธรรมชาติและมองธรรมชาติมีกลไกและมีลักษณะอิตถีเพศ โดยเฉพาะในความคิดของฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon, pp. 1561-1626) ที่มองว่าวิทยาศาสตร์เหตุผล ชนชั้นนำ เป็นต้น ล้วนเป็นลักษณะของเพศชาย (คินสลีย์ เดวิด, 2551, น. 420-423) ลักษณะเช่นนี้ตอกย้ำความสำคัญและความเป็นเอกเทศของเพศชายและวิทยาศาสตร์ที่มองสิ่งที่ตนศึกษา คือธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่อ่อนแอ เพศหญิง และเป็นวัตถุ

แนวคิดของกลุ่มสตรีนิยมเชิงนิเวศ เป็นหนึ่งในแนวคิดที่จัดเข้าในขอบข่ายของนิเวศศูนย์กลาง ที่ไม่เพียงแต่นำเสนอการวิเคราะห์ วิพากษ์ และแนวทางออกต่อปัญหาทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมเท่านั้น ยังมองว่าโครงสร้างทวิลักษณ์ (Duality) ที่เป็นต้นตอของปัญหาดังกล่าวนี้อาจเป็นต้นตอของปัญหาอื่นๆ ในสังคมด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังมีการรับเอาจิตวิญญาณเชิงนิเวศเข้าไปไว้ในบริบทต่อความจริงด้วย จึงนำไปสู่เหตุผลประการสำคัญประการหนึ่งที่ผู้เขียนมุ่ง

อธิบายในบทความชิ้นนี้คือ ความจำเป็นของแนวคิดทวิลักษณ์ของสตรีนิยมเชิงนิเวศต่อกระบวนการทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในโลกสมัยใหม่ ที่มีลักษณะปฏิเสธแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมบางแนวคิดว่ายังอยู่ในกรอบของการให้ความสำคัญแบบเลือกข้าง จึงทำให้กระบวนการแก้ไขปัญหาทางนิเวศวิทยابนฐานคิดของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมนั้นๆ ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

2. แนวคิดสตรีนิยมเชิงนิเวศ (Ecofeminism)

แนวคิดสตรีนิยม (Feminism) แต่เดิมมาจากแนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) ในศตวรรษที่ 18 เป็นสำคัญ ผนวกกับการปฏิวัติอุตสาหกรรมในโลกตะวันตกทำให้ผู้หญิงถูกกดขี่ในหลายมิติ ทั้งการกดขี่ทางเพศ การข่มขืน การล่วงละเมิดทางเพศ และการใช้ความรุนแรงในสตรีทุกรูปแบบ จึงมีการเคลื่อนไหวทางสังคมของขบวนการสิทธิสตรี (Woman Liberation Movement) การเรียกร้องต่อสู้ของขบวนการสิทธิสตรีมีการดำเนินมาเรื่อยๆ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าลัทธิปิตาธิปไตยหรืออุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ทำให้ผู้หญิงต้องถูกกดขี่ จึงเป็นเหตุผลการเกิดความเคลื่อนไหวที่เรียกว่า “สตรีนิยม” ขึ้นและแผ่ขยายอย่างรวดเร็วในช่วงหลังของศตวรรษที่ 20 ซึ่งในอีกมุมหนึ่งสตรีนิยมเป็นทฤษฎีที่มีความเป็นการเมืองที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจระหว่างชายและหญิงซึ่งแฝงฝังอยู่ในทุกพื้นที่ในโครงสร้างทางสังคม ทั้งวิถีชีวิต วัฒนธรรม การศึกษา เศรษฐกิจ และการเมือง (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556, น. 42-44)

ส่วนสตรีนิยมเชิงนิเวศ (Ecofeminism) เป็นแขนงหนึ่งของสตรีนิยม (Feminism) แม้นักสตรีนิยมบางกลุ่มมองว่าสตรีนิยมเชิงนิเวศเป็นสิ่งที่ต่อต้านสตรีนิยม (Anti-Feminism) ก็ตาม แนวคิดของสตรีนิยมเชิงนิเวศให้ความสำคัญกับการกระทำต่อผู้หญิง คนผิวสี และคนชั้นล่าง และอีกด้านหนึ่งก็พูดถึงการกระทำต่อธรรมชาติที่ไม่ใช่มนุษย์ โดยมองผ่านกรอบแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) หรือจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ethics) และสตรีนิยม (Feminism) เป็นสำคัญ โดยสตรีนิยมเชิงนิเวศได้สร้างข้อถกเถียง

เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของการดำรงอยู่ของการกดขี่ทางเพศในผู้หญิงและการคุกคามทำลายธรรมชาติว่ามีความเชื่อมโยงกัน ดังนั้นการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากการถูกกดขี่จึงมุ่งเน้นทั้งผู้หญิงและธรรมชาติ (Warren, Karen J., 1997, p.3)

นอกจากนั้นสตรีนิยมเชิงนิเวศยังมุ่งกระทำการสลาย สั่นคลอน และล้มล้างวาทกรรมเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่วางอยู่บนคุณค่าและวิธีการแบบเพศชาย และไม่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในกระบวนการวิเคราะห์ แต่กลับให้คุณค่าแก่การครอบครองและควบคุมธรรมชาติและสตรีของวิถีคิดแบบชายเป็นใหญ่ ที่กดขี่ ปิดกั้น ความเป็นหญิงและธรรมชาติ อีกทั้งมองว่าการพัฒนาและการอนุรักษ์ต่างๆ ที่มุ่งสู่ความยั่งยืน โดยมองเห็นปัญหาของสังคมตะวันตกเป็นปัญหาของโลก เป็นการตอกย้ำวิถีคิดแบบอาณานิคมซึ่งละเว้นปัญหาในประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะประเทศในโลกที่สาม และสิ่งที่สำคัญที่สุดที่สตรีนิยมเชิงนิเวศสนใจคือ การมองความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในขณะเดียวกันการแบ่งเช่นนี้นำไปสู่การจัดวางผู้หญิงไว้ในปริมณฑลของธรรมชาติ และความเป็นมนุษย์ที่มีเหตุผล สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างชอบธรรม อยู่ในผู้ชาย สตรีนิยมเชิงนิเวศเชื่อในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของผู้หญิง โดยเฉพาะเรื่องสรีรวิทยาและธรรมชาติ กล่าวคือคุณลักษณะของการสร้าง หรือให้กำเนิดสิ่งมีชีวิต ดูแล รักษา อาหารต่อชีวิตทั้งหลาย และมองว่ามนุษย์มีความเสมอภาคกับธรรมชาติ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549, น. 291-294) ในการอยู่ร่วมกันในระบบนิเวศโลก

สตรีนิยมเชิงนิเวศเป็นความเคลื่อนไหวทางสังคมที่ดำเนินไปบนฐานทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ โดยมุ่งขจัดการควบคุมและกดขี่ทั้งผู้หญิงและธรรมชาติไปพร้อมๆ กัน นักสตรีนิยมเชิงนิเวศเชื่อว่าเนื้อแท้ของโลก ธรรมชาติและเนื้อแท้ของมดลูกของผู้หญิงนั้นมีการเคลื่อนไหวอย่างสม่ำเสมอไปตามเวลาของจักรวาลในทุกวัฒนธรรมของโลกต่างมีข้อสังเกตและรับรู้ความเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์ของพลังอำนาจ ผู้หญิงสามารถให้กำเนิดทารกได้ทั้งเพศหญิงและเพศชาย

ของเหลวในร่างกายสามารถเปลี่ยนเป็นอาหารในรูปของน้ำนมเพื่อเลี้ยงดูทารก ในทางเดียวกันการหมุนเวียนของโลกก่อให้เกิดพลวัตของระบบชีวมณฑล (Biosphere) ที่เกื้อกูลทุกชีวิตที่อาศัยอยู่บนโลก (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556, น. 46-47) สเปรทแน็ค มองว่าความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงระหว่างโลกกายภาพกับ ผู้หญิงก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพ ศรัทธา อ่อนน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์ เกรงกลัว หรืออารมณ์ขุ่นเคือง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ที่มีความละเอียดอ่อนและไม่ได้ละเลยประเด็นเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึก (Spretnak, Charlene, 1997, p. 431) ในทางเดียวกันได้อธิบายมุมมองของมนุษย์ต่อธรรมชาติว่ามีพื้นฐานภาพลักษณ์ 2 ด้าน ด้านหนึ่งมองธรรมชาติในเชิงเพศสภาวะ กล่าวคือโลกและสตรีเพศมีความเป็นมารดาผู้โอบอุ้มเลี้ยงดู (nurturing mother) และอีกด้านหนึ่งมองว่าธรรมชาติคือความป่าเถื่อน และอยู่เหนือการควบคุม

3. แนวคิดอทวิลักษณ์ในสตรีนิยมเชิงนิเวศ

Ecofeminism เป็นแนวคิดสาย Radical Ecophilosophy ซึ่งมองว่ามองว่าแนวคิดนิเวศปรัชญา (Ecophilosophy) ส่วนใหญ่ยังมีลักษณะของการแบ่งแยกเป็นสองขั้ว (Duality) ในสิ่งต่างๆ เช่น หญิง-ชาย แข็งแรง-อ่อนแอ นาย-ทาส เป็นต้น ลักษณะเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการกดขี่ แม้แต่แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep ecology) ยังเป็นการสนับสนุนหรือมีความคิดของ “ชายเป็นใหญ่” อยู่ โดยให้เหตุผลว่า นิเวศวิทยาเชิงลึกมีกระบวนการนิยามความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยวางธรรมชาติไว้เหนือมนุษย์ การเชิดชูธรรมชาติให้เหนือกว่ามนุษย์นี้เองอยู่ในข่ายของระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันอยู่บนฐานคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ (Androcentrism) และวิธีคิดแบบทวิลักษณ์ (Duality) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549, น. 294) จึงไม่นำไปสู่การแก้ปัญหาทางนิเวศวิทยาอย่างแท้จริง

ความสัมพันธ์เชิงมนทัศน์ของผู้หญิงกับธรรมชาติในทัศนะวาล พลัมวูด มุ่งศึกษามโนทัศน์ที่เป็นกรอบของการกตชีผู้หญิงและธรรมชาติ ได้แก่ ทวินิยม (dualism) หรือโครงสร้างทวินิยม (structural of duality) ความเป็นเหตุเป็นผล (rationality) และความเป็นมนุษย์ (humanity) (คาคุน ภักดีคำ, 2552, น. 39-41) กล่าวคือ ทวินิยมไม่ใช่เพียงการแบ่งแยกสองสิ่งให้เป็นขั้วตรงข้ามกัน เท่านั้นแต่แฝงการจัดระดับชั้นทางคุณค่า (Value hierarchy) ที่มองว่าฝ่ายตน มีคุณค่าที่สูงส่งกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งพลัมวูดเรียกกลุ่มคนที่มีอำนาจเหนือกว่าว่า “ผู้เป็นนาย” (Master) และฝ่ายที่ถูกกดทอนอำนาจลงว่า “ผู้เป็นอื่น” (Other) โดยมองในแง่ที่ว่าผู้เป็นนายมีคุณค่าเหนือกว่า มีปัญญาและเหตุผล มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีคุณค่าในตัวเองและสูงส่ง รวมถึงมองข้ามมีลักษณะแตกต่าง เฉพาะของกลุ่มที่เรียกว่าผู้เป็นอื่น ทั้งนี้ ผู้เป็นนายและผู้เป็นอื่นจะอยู่ในรูปของ มนุษย์-ธรรมชาติ ผู้ชาย-ผู้หญิง เหตุผล-อารมณ์ ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์- ความเป็นมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

มโนทัศน์เรื่องความมีเหตุผลเป็นสิ่งที่พลัมวูดมองว่ามีความเกี่ยวเนื่อง กับมโนทัศน์เรื่องทวินิยมอย่างแนบแน่น เพราะความมีเหตุผลเป็นเกณฑ์ในการ แบ่งขั้วทวีลักษณ์ต่างๆ ผู้ชายกับผู้หญิง มนุษย์กับธรรมชาติ เหตุผลกับอารมณ์ เป็นต้น อีกด้านหนึ่งความมีเหตุผลถูกใช้เป็นข้ออ้างให้กับกลุ่มที่มีอำนาจ เหนือกว่าเพื่อกดขี่อีกขั้วหนึ่ง นอกจากนี้ความมีเหตุผลยังแสดงลักษณะของตัว ตนมนุษย์ (human self) ที่สมบูรณ์ กล่าวคือ มนุษย์ที่สมบูรณ์ คือ มนุษย์ที่มี เหตุผล ผู้หญิงเป็นมนุษย์ที่ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล ดังนั้นจึงจัดอยู่ในกลุ่มของ มนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ ในขณะที่ผู้ชายเป็นมนุษย์ที่ใช้เหตุผลมากกว่าจึงเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์กว่าผู้หญิง (Plumwood, Val, 1990: 212) ซึ่งมโนทัศน์เรื่องความมี เหตุผลยังผูกโยงถึงมโนทัศน์เรื่องความเป็นมนุษย์ (humanity) อีกด้วย

มโนทัศน์เรื่องความเป็นมนุษย์ พลัมวูดเห็นว่าเนื่องจากความมีเหตุผลที่ อ้างว่าเป็นลักษณะของความเป็นเพศชาย (Masculinity) และความเป็นมนุษย์ อยู่ในรูปแบบของผู้เป็นนาย (master model) ที่มีลักษณะเป็นผู้ชายชนชั้นนำ

ผิวขาว (white male elites) ซึ่งลักษณะของความเป็มนุชย์สอดคล้องกับความ เป็นเพศชาย ในขณะที่ความเป็นเพศหญิง จะเกี่ยวข้องกับอารมณ์ จึงถูกกีดกัน ว่าด้อยกว่า ดังนั้นเมื่อก้าวถึงมนุษย์จึงไม่ได้หมายความว่าสิ่งมีชีวิตที่เป็นมนุษย์ ทั้งหมด แต่มุ่งหมายถึงมนุษย์เพศชายเท่านั้น พร้อมกันนั้นมันโนทัศน์เรื่องความ เป็มนุชย์ก็ถูกผลักให้อยู่คนละขั้วกับธรรมชาติเช่นเดียวกับความเป็นเพศหญิง (Plumwood, Val, 1990, pp. 218-220) จะเห็นได้ว่ามันโนทัศน์ทวินิยมที่มอง สองสิ่งอยู่ขั้วตรงข้ามกัน ไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดการเชื่อมโยงถึงการมองโลกและ ชีวิตที่แยกขาดจากกันแต่ก่อให้เกิดการให้คุณค่าแก่ขั้วหนึ่งและกดขี่ขั้วหนึ่ง ในขณะเดียวกันด้วย โดยขั้วที่มีลักษณะของความมีเหตุผล และความเป็นมนุษย์ จะได้รับคุณค่าที่เหนือกว่า ในทางตรงกันข้ามอีกขั้วหนึ่งก็จะถูกกดขี่และมีคุณค่า ที่ด้อยกว่าเช่นกัน ดังนั้นพลัมวูดจึงมองว่าการแก้ปัญหาเกี่ยวกับมันโนทัศน์ทวินิยม ที่กดขี่ผู้หญิงและธรรมชาติ ไม่สามารถแก้โดยการพลิกกลับขั้ว แต่ควรแก้โดยการ สลายมันโนทัศน์เช่นนี้เสีย

นอกจากทัศนะของพลัมวูดแล้ว สเปรทแนค เสริมว่าการมองมันโนทัศน์ ตามกรอบคิดทวิลักษณ์นี้มีอยู่ในชุดการอธิบายแบบตะวันตก ซึ่งมักให้คำนิยาม ว่าเป็นลักษณะขององค์รวม (holistic) (Spretnak, Charlene, 1997, pp. 425-426) ในทางปฏิบัติของกลุ่มนักเคลื่อนไหวทางสตรีนิยมเชิงนิเวศยังมองว่า ไม่เพียงแค่ว่าในความคิดเท่านั้นในการทำงานทางสังคมทุกประเภทจำเป็นที่จะต้อง สลายวิธีมองว่าความรู้และการปฏิบัตินั้นแยกออกจากกัน ความรู้คือการปฏิบัติ อย่างหนึ่ง เป็นแหล่งอำนาจของผู้ประกอบสร้างความรู้และนำเสนอออกมา และ เธอมองว่าโลกจิตวิญญาณและโลกแห่งวัตถุไม่ควรถูกแยกเป็นขั้วตรงกันข้าม เช่นที่เป็นมา จิตวิญญาณมักทำให้เข้าใจว่าบริสุทธิ์และปลอดภัยมาก ความเป็น ส่วนตัว และไม่ควรเปิดเผยด้วยการเมืองและอำนาจทั้งหลาย ความเข้าใจ เช่นนี้ทำให้มิติทางจิตวิญญาณถูกนำไปรับใช้ขบวนการเคลื่อนไหวกลุ่มอนุรักษ์ นิยมเสีย ซึ่งเธอเสนอวิธีการในการสลายความเป็นทวิลักษณ์ของความรู้ผ่าน การสร้างความรู้เชิงจิตวิญญาณโดยที่ผู้สร้างความรู้ต้องเข้าไปเป็นประจักษ์พยาน

(witnessing) ซึ่งมีทั้งการสังเกตการณ์ภายนอกและเข้าไปมีส่วนร่วมหรือเป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ ซึ่งกระบวนการที่จะสร้างองค์ความรู้จำเป็นต้องอาศัยลักษณะของผู้สร้างที่อ่อนน้อมต่อความรู้ที่ผู้อื่นหยิบยื่นให้ เพราะตัวความรู้เองไม่ใช่สิ่งที่มีความสมบูรณ์ (Partiality of knowledge) อีกทั้งยังเสนอว่าเราควรมองความรู้ในฐานะสิ่งลึกลับ (Mystery) ซึ่งเรารู้เพียงบางส่วนเท่านั้น ยังมีส่วนที่เราไม่สามารถรู้ (unknowable) อีกมาก ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นตลอดเวลา (Fernandes, Leela, 2003,p. 11)

4. ความเชื่อเกี่ยวกับสตรีในล้านนา

ภาพลักษณ์ของผู้หญิงในอุษาคเนย์ที่ปรากฏในตำนานและนิทานปรัมปราจะให้ความสำคัญของความเป็นแม่ (Motherhood) ในฐานะผู้ให้ชีวิตให้กำเนิด และแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงความสามารถในการเลี้ยงดูเป็นผู้นำที่มีอำนาจ มีอำนาจในการตัดสินใจในครอบครัว มีอิสระในการเลือกคู่ครอง มีสติปัญญาในการทำการค้าและเศรษฐกิจ เป็นบรรพบุรุษที่ศักดิ์สิทธิ์และมีความน่าเกรงขาม (ปราณี วงษ์เทศ, 2549,p. 97)

แนวคิดเรื่องผู้หญิงเป็นใหญ่ (Matriarchy) ในระบบความเชื่อและศาสนาในวัฒนธรรมล้านนา ส่วนใหญ่อยู่ในพิธีกรรม โดยผู้หญิงจะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งคติของคนล้านนาเชื่อว่าผู้หญิงมีลักษณะที่น้อมสู่ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติมากกว่าเพศชาย จึงยกหน้าที่นี้ให้แก่เพศหญิงเป็นผู้รับบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ ลักษณะเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็น “ความศักดิ์สิทธิ์ของเพศหญิง” (Feminine sacrality) ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงกล่าวได้ว่าสถานภาพทางเพศของผู้หญิงล้านนาไม่เพียงทำหน้าที่ภายในบ้านเท่านั้นแต่ยังมีบทบาทในการรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างคนในชุมชน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติผ่านพิธีกรรม เพราะฉะนั้นในสังคมล้านนา จึงจะเห็นการยอมรับบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะด้วย (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2550, น. 278) คุณลักษณะและความ

เชื่อที่มีต่อผู้หญิงในอุษาคเนย์ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในการเป็นผู้นำพิธีกรรมในฐานะคนที่สามารถติดต่อกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีอำนาจนอกบริมณฑลของศาสนาหลักที่รัฐให้ความชอบธรรมมากกว่า (ปราณี วงษ์เทศ, 2549, น. 99)

อำนาจของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมล้านนามีปรากฏเด่นชัดในหลายมิติในงานชิ้นนี้จะนำความคิดเรื่องของธรรมชาติ และมิติของสังคมที่ให้ความสำคัญและอำนาจแก่ผู้หญิง ในมิติของธรรมชาติ ที่ให้ “ความเป็นแม่” แก่ธรรมชาติ จะหยิบยกตัวอย่างของ แม่ธรณี ที่ปรากฏในขิดล้านนา เกี่ยวกับต้นไม้และการปลูกบ้านเรือน ซึ่งอยู่ในคัมภีร์ปื๊บสาที่มีการกล่าวถึงแม่ธรณีเจ้าที่ซึ่งถือว่าให้ความสำคัญแก่ความเป็นเจ้าของผืนดิน หากมนุษย์มีการกระทำความผิดใดๆ ที่มีผลกระทบต่อผืนดินรวมถึงกระทบต่อมนุษย์เอง จะมีข้อห้ามระบุไว้ในขิด เป็นข้อห้ามมิให้กระทำเพราะจะเกิดผลเสียตามมาได้ ตัวอย่างเช่น “ฮานสรี คือ ฮานไม้เลื้อยบ้าน เลื้อยเมือง ไม่อาร์กษ ไม่ต้คนยังฮ่ม ไม่มั่งเมืองฮันเป็นสรีเมือง ไม่สรีผุ่นนี้จั่วว่าฮานสรี” (พิชญธามแม่นางธรณี: 7 ใน คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช, 2554, น. 47) หมายถึง ห้ามตัดหรือโค่นต้นไม้ที่ให้ร่มเงาแก่มนุษย์ หรือไม้มงคลของเมือง จะส่งผลร้ายตามมา

อีกตัวอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการปลูกบ้าน เช่น “ไม้ผักอีลุม ไม้จ่อมโลก ไม้เตือเกลี้ยง อย่าปลูกไว้ใกล้เฮือน กันว่าฮากมันดันปิ่นเฮือนเมื่อใดชิบหายตัวเฮือนแล” (พิชญธามแม่นางธรณี: 3 ใน คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช, 2554, น. 58) หมายถึง ต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นอีลุม ต้นจ่อมโลก และต้นเตือเกลี้ยง เป็นต้นห้ามปลูกไว้ใกล้ตัวบ้าน เพราะหากเจริญเติบโตรกรากต้นไม้ชอนไชใต้บ้าน ตัวบ้านจะได้รับความเสียหาย

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าในล้านนามีความให้ความสำคัญกับธรรมชาติ เช่นผืนดินในฐานะของความเป็นแม่ มีชื่อว่า แม่ธรณี ที่มีอำนาจในการตอบโต้ว่าการกระทำใดของมนุษย์ที่ไม่ควรกระทำ ซึ่งผูกโยงชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่เกิดจากการสร้างบุญกุศลไม่เท่ากัน (พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, 2557, น. 179-180) ซึ่งในคัมภีร์ปื๊บสา พิชญธามแม่นางธรณี จะเกี่ยวกับเรื่องของขิด

หรือข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับผืนดิน สิ่งซึ่งอกเงยจากดิน การสร้างบ้านหรือศาสนา
สถานบนดิน การปลูก ตัด ตกแต่งกิ่ง และใช้ประโยชน์จากต้นไม้ การเลือกที่ดิน
และทิศในการปลูกบ้าน เป็นต้น คนล้านนามีมโนทัศน์ต่อธรรมชาติในลักษณะที่
มองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ได้เป็นนายหรือผู้ครอบครอง มีความ
เคารพยำเกรงธรรมชาติ มองธรรมชาติมีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์แฝงอยู่ ทำให้วิถีชีวิต
และวิถีคิดของคนล้านนาโน้มเอียงไปในทางพึ่งพิงธรรมชาติและปรับตัวตามกฎ
ธรรมชาติมากกว่าการเข้าไปมีอำนาจในการจัดการ (วิโรจน์ อินทนนท์, 2554,
น. 106-110)

มิติทางสังคมที่ให้ความสำคัญของผู้หญิงล้านนาปรากฏในความเชื่อเรื่อง
ผีบรรพบุรุษของคนล้านนาที่เรียกว่า “ผีปู่ย่า” ระบบความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า
มีบทบาทอย่างมากในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง
ที่ยังคงมีการสืบทอดและปฏิบัติให้เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท
ของจังหวัดทางภาคเหนือของไทย ความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษนี้ทำให้ลูก
หลานในตระกูลนั้นดูแลเอาใจใส่และเคารพ หากไม่ดูแลอาจทำให้การดำเนินชีวิต
ของลูกหลานในตระกูลที่ยังมีชีวิตอยู่เกิดอันตรายหรืออุปสรรคต่างๆได้ ในการ
สืบทอดจะถือเอากลุ่มเครือญาติที่นับทางฝ่ายหญิง จะตกทอดและสืบทอดกับลูก
ผู้หญิงคนโต หากตายหรือย้ายไปอยู่ที่อื่นจะตกทอดสู่ลูกสาวคนถัดไปที่มีฐานะที่
ดีกว่าคนอื่นๆ ในครอบครัว ผู้หญิงที่เป็นลูกสาวคนโตจะต้องทำศาลหรือหิ้งให้
ผีปู่ย่า และทำการเลี้ยงผี ซึ่งในอดีตจะต้องเลี้ยงทุกมือที่มีการกินอาหาร ต่อมา
ลดลงเรื่อยๆ เป็นวันละครึ่ง เดือนละครึ่ง จนกระทั่งปัจจุบันจะมีการเลี้ยงผีปู่ย่า
ปีละครั้ง (เรื่องเดียวกัน: 12) ในการเลี้ยงผีแต่ละครั้งลูกสาวที่ได้รับการสืบทอด
จะเป็นผู้ทำอาหารด้วยตนเองทุกขั้นตอนจนกระทั่งนำไปเลี้ยงผีปู่ย่าแล้วจึงมีการ
ให้ลูกหลานในสายตระกูลมารับประทานในสำหรับซึ่งจัดไว้ในขันโตกอีกชุดหนึ่ง

นอกจากการสืบทอดและเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมแล้ว ความ
เชื่อเรื่องผีปู่ย่ายังมีบทบาทในการควบคุมจริยธรรมทางเพศของชายหนุ่มหญิงสาว
ในล้านนาด้วย โดยวางเกณฑ์ในการประพฤติไม่ให้มีความสัมพันธ์ที่เกินเลยของ

หนุ่มสาว เพราะหากไม่ได้เลี้ยงผีแล้วผู้ชายเกิดล่วงเกินหรือประพฤติน่าเกลียดต่อผู้หญิง จะถือว่าเป็นการผิดผี ซึ่งต้องทำการปรับไหมและทำพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าโดยใช้หมูทั้งตัวหรือหัวหมูประกอบพิธี (มณี พยอมยงค์, 2529, น. 113) อีกทั้งความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าถือว่าเป็นรูปแบบการรักษาอำนาจในการเลือกคู่ครองให้กับหญิงสาวอีกนัยหนึ่งด้วย

ล้านนาในอดีตผู้หญิงจะมีลักษณะของความเป็นเพศที่ศักดิ์สิทธิ์ในแง่ธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นเสมือนเทพผู้สร้าง (Creator) และเป็นที่เก็บพลังชีวิตรวมถึงการทำลายล้างเอาไว้ สะท้อนให้เห็นความกลมกลืนระหว่างแนวคิดเรื่องเพศศักดิ์สิทธิ์และเพศสามัญของผู้หญิงล้านนา ที่ต่างมีพื้นที่ทั้งสองนี้ตลอดเวลา ซึ่ง Genevieve Lloyd มองว่าเป็นการหลีกเลี่ยงจากการกดขี่ของเพศชาย ทั้งนี้เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าผู้หญิงเป็นเพศที่มีเหตุผลน้อยและมีพัฒนาการทางความคิดและศีลธรรมน้อยกว่าเพศชาย (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2550, น. 265) ทำให้ในยุคหลังเมื่อมโนทัศน์ศาสนากระแสหลัก มีการให้ความชอบธรรมแก่ระบบชายเป็นใหญ่โดยอยู่ภายใต้การกำหนดของรัฐเข้ามามีบทบาทในสังคมและวัฒนธรรมเต็มตัว ความหมายของมนุษย์เพศหญิงถูกกีดกันจากอำนาจทางศีลธรรมทางศาสนา พร้อมกันนั้นระบบผีของล้านนาถูกผสานเข้ากับระบบศาสนาอย่างประนีประนอมจึงทำให้เกิดการกลืนอำนาจของเพศหญิงที่ผ่านทางพิธีกรรมในระบบผีของล้านนาไปพร้อมๆ กัน

5. แนวคิดอทวิลักษณ์ของสตรีนิยมเชิงนิเวศในล้านนา

จากการศึกษาแนวคิดอทวิลักษณ์ในสตรีนิยมเชิงนิเวศ เป็นแนวคิดทางปรัชญาตะวันตกในขอบข่ายของจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม มองว่าแนวคิดสายสตรีนิยมยังให้ความสำคัญกับเพศชายและยังหนีไม่พ้นกรอบคิดแบบพหุนิยม ซึ่งไม่เพียงส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังรวมถึงปัญหาในระบบการเมือง ระบบศาสนา ระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น จึงส่งผลให้กระบวนการในการแก้ไขปัญหาไม่ประสบความสำเร็จ

จากการวิพากษ์รวมถึงชี้ทางออกแก้ปัญหาดังกล่าว พลัมวูดได้เสนอว่าสตรีนิยมเชิงนิเวศมีความจำเป็นต่อทฤษฎีทางจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม ในเหตุผล 3 ประการ (ศากุน ภัคคีคำ, 2552, น. 43-47) ซึ่งผู้เขียนได้วิเคราะห์ผ่านความเชื่อเกี่ยวกับสตรีลัณนา ดังนี้

1) สตรีนิยมเชิงนิเวศมีจุดยืนหลักในการวิพากษ์และปฏิเสธการพัฒนากระแสหลักที่อยู่บนฐานของกระบวนทัศน์มนุษยศูนย์กลาง รวมถึงจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่ยืนอยู่บนฐานการคิดในกรอบทวิลักษณ์ ซึ่งแนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในลัณนาปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ หนึ่งในรูปแบบที่กล่าวถึงคือ ข้อห้ามในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นปรากฏออกมาชัดเจนใน ซิตลันนา ซึ่งอำนาจของผู้ที่ควบคุมกฎเหล่านี้ถูกยกให้แก่วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติเป็นสำคัญ ทำให้สามารถอธิบายได้ว่าทั้งมนุษย์และธรรมชาติล้วนมีคุณค่า มองธรรมชาติในฐานะที่สูงส่ง และคุณค่านี้เองที่เป็นคุณลักษณะที่ทำให้มนุษย์ไม่เอาเปรียบธรรมชาติ

2) จากโครงสร้างทวินิยม การทำความเข้าใจกระบวนทัศน์ผู้ชายศูนย์กลาง (androcentric) จะทำให้เข้าใจกระบวนทัศน์มนุษยศูนย์กลาง (anthropocentrism) ที่ยึดตนเองเป็นใหญ่และในขณะเดียวกันก็กดขี่อีกฝ่ายเสมอ ดังนั้นจึงควรสลายโครงสร้างทวินิยมเสีย ในประเด็นนี้จะเห็นว่าสตรีนิยมเชิงนิเวศในยุคหลังจะให้ความสำคัญต่อการสลายความเป็นทวิลักษณ์และโครงสร้างทวินิยมเป็นสำคัญ นักสตรีนิยมเชิงนิเวศหลายท่านได้ให้ความเห็นว่าโนทัศน์แบบบอทวิลักษณ์นี้เป็นมนทัศน์ที่มีอยู่ในปรัชญาตะวันตก ซึ่งในบทความชิ้นนี้ได้ยกแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมลัณนา ในฐานะผู้นำทางพิธีกรรมที่แสดงถึงลักษณะของแนวคิดทวิลักษณ์และสลายข้อขัดแย้งของโครงสร้างทวินิยม โดยการเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่สาธารณะซึ่งโดยทั่วไปจะเป็นพื้นที่ของเพศชาย ในขณะเดียวกันเพศชายก็มีพื้นที่ในการเป็นผู้นำพิธีกรรมที่มาจากระบบศาสนา

3) เสนอทางออกโดยการสร้างตัวตนของมนุษย์ (human self) ขึ้นมาใหม่ โดยการปฏิเสธทวินิยม เพื่อให้ผู้หญิงและผู้ชายถูกปฏิบัติในฐานะมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและมีความสัมพันธ์กับโลกธรรมชาติเท่ากัน ไม่ปฏิเสธความหลากหลายและแตกต่าง มีความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทรและมิตรภาพ มีความเคารพธรรมชาติเช่นเดียวกับการเคารพมนุษย์ ซึ่งในความเชื่อล้านนาล้านนาให้ฐานะความเป็นแม่แก่ธรรมชาติและสร้างเป็นกฎหรือข้อห้ามใน “ชิต” นั้น ถือว่ามีการให้พื้นที่แก่ทั้งผู้หญิงในความหมายของธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ และมนุษย์ทุกคนควรปฏิบัติต่อธรรมชาติตามกฎเกณฑ์ที่สร้างไว้เป็นสัญญาณที่กำหนดท่าทีของมนุษย์ต่อธรรมชาติในลักษณะของความเอื้ออาทร ความเคารพ และรู้จักอยู่เสมอ อีกทั้งมิติทางสังคมปรากฏในการให้อำนาจในการประกอบพิธีกรรมของผู้หญิงล้านนาและการมีอำนาจในสายตระกูล

ทั้งนี้การให้ความหมายและอำนาจแก่ผู้หญิงในสังคมล้านนาในลักษณะดังกล่าวมีการยอมรับในอดีตมากกว่าปัจจุบัน แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิรูปแบบทั้งความเชื่อเรื่อง ชิต รวมถึงการประกอบพิธีกรรมในระบบความเชื่อเรื่องผีให้เห็นอยู่ในชุมชนที่ยังมีความเข้มแข็งในการรักษาและสืบทอดความเชื่อพื้นบ้านเอาไว้ได้ ถึงแม้จะมีการผสมผสานเข้ากับระบบศาสนาที่จำกัดพื้นที่ให้ผู้หญิงเพียงแค่นิพิธีกรรมที่มีการผสมผสานกับระบบผีเท่านั้น ส่วนพิธีกรรมที่อยู่บนฐานของศาสนาจะอยู่ในอำนาจของเพศชาย เนื่องจากอิทธิพลของมนต์ศน์ผู้ชายเป็นใหญ่ที่มาพร้อมกับระบบต่างๆ ภายใต้รูปแบบของการพัฒนากระแสหลัก ทั้งนี้ผู้เขียนมองว่านี่คือความหลากหลายที่ยังปรากฏให้เห็นแม้จะเหลือน้อยลงเต็มที

6. บทสรุป

จากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่าแนวคิดทวิลักษณ์ของสตรีนิยมเชิงนิเวศที่ปรากฏในล้านนานั้น อยู่ในรูปแบบของการให้ความเป็นแม่แก่ธรรมชาติโดยเฉพาะแม่ธรณี ส่งผลถึงท่าทีมนุษย์ในการกระทำการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผืนดิน รวมถึงสิ่งที่ยกเงยจากดินด้วยความเคารพ อ่อนน้อม และ

กตัญญู รวมไปถึงความกลัวว่าชีวิตจะเป็นไปในทางเลวร้าย หากไม่กระทำตามกฎข้อห้ามที่ปรากฏใน ขีดลำนนา วิถีดังกล่าวปฏิเสธแนวคิดมนุษยศูนย์กลางโดยมองว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อีกทั้งยังมีอำนาจเพียงน้อยนิดหากเปรียบเทียบกับพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ รวมถึงระบบความเชื่อเรื่องผีที่มีบทบาทในการควบคุมและขัดเกลาสังคม ส่วนประเด็นของการสลายลักษณะทวินิยมปรากฏในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ผู้หญิงจะมีบทบาทในการเป็นผู้นำพิธีกรรมในบ้านผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ย่า ส่วนพิธีกรรมในพื้นที่สาธารณะผู้ชายจะมีบทบาทเป็นผู้นำ กล่าวได้ว่าพื้นที่ทั้งในบ้านและพื้นที่สาธารณะจะมีการหยิบบ่อนอำนาจและความหมายแก่ทั้งผู้หญิงและผู้ชายในลักษณะที่ต่างกัน แต่ความแตกต่างทางเพศและการแบ่งสรรพื้นที่ทางสังคมกลับมีความหมายแก่ทั้งสองเพศในฐานะของความเป็นมนุษย์ร่วมสังคมเดียวกัน ที่ต้องเกื้อกูล ช่วยเหลือและพึ่งพาในบทบาทต่างๆ

เอกสารอ้างอิง

- คมเนตร เชษฐพัฒนวนิช, (บก.). (2554). *ขีด: ข้อห้ามในลำนนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- คินสลีย์, เดวิด. (2551). *นิเวศวิทยากับศาสนา*. ภาพรณ ศุภมันตรา, แปล. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร. (2549). *วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น*. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). *ผู้หญิงยิ่งเร็ว : ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และ วัฒนธรรมกำหนด สตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย (Ecofeminism in Thai Literature)*. กรุงเทพฯ: นาคร.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). *กาลครั้งหนึ่ง ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ปราณี วงษ์เทศ. (2549). *เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์)*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์. (2557). *การถ่ายทอดศิลปะและวัฒนธรรมภูมิปัญญา ลัทธิลัทธิสังคมโดยผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น*. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- มณี พะยอมยงค์. (2529). *ประเพณีสิบสองเดือนลัทธิลัทธิไทย*. เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์.
- วิโรจน์ อินทนนท์. (2554). *ความคิดลัทธิลัทธิ*. เชียงใหม่: ภาควิชาปรัชญาและ ศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศากุน ภัคคีคำ. (2552). *ความสัมพันธ์เชิงมโนทัศน์ของผู้หญิงกับธรรมชาติ : การศึกษาและวิจารณ์ทัศนะของ วาล พลัมวูด*. วารสารจุดยืน (Stance). ปีที่ 3 (2552). ฉบับสตรีนิยมและขบวนการทางสังคมว่าด้วยสิ่งแวดล้อม.
- Fernandes, Leela . (2003). *Transforming Feminist practice: Non-violence, social justice and possibilities of a spiritualized feminism*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- Plumwood, Val. (1990). "Woman Humanity and Nature" In Sayers, Sean and Osborne, Peter (Eds.). *Socialism, Feminism and Philosophy*. London and New York: Routledge.
- Spretnak, Charlene. (1997). "Radical Nonduality in Ecofeminist Philosophy" in Warren, Karen J. (Ed.). *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. IN: Indiana University Press.
- Warren, Karen J. (Ed.). (1997). *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. IN: Indiana University Press.